

ποινικοποιείται. Αυτή η προσπάθειά του που θυμίζει ένα νέο είδος Καρμποναρίας θεωρείται υπόλογη. Ο ίδιος και οι συνεργάτες του διώκονται. Είναι πραγματικά αφελές να θέλει ο όποιος δικαστής να σθήσει την Ιστορία και είναι παράλληλα τραγικό που ένας πρωταγωνιστής της, βρέθηκε για τόσο διάστημα στις φυλακές της «πολιτισμένης Ευρώπης».

Γιώργος Παπαγιαννόπουλος

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. *Η σκοτεινή πλευρά του Ήλιου*, Γιώργου Παπαγιαννόπουλου.
2. *Κατηγορία και Υπεράσπιση στο Μονσάντο*, Οτέλο Σαράιβα Ντε Καρβάλιο.
3. *Πορτογαλία: Ένας πρόσκαιρος συμβιβασμός*, «Η Γενιά μας», φοιτητική περιοδική έκδοση, Φλωρεντία, Μάης 75.
4. *Νέες εξελίξεις στην Πορτογαλία*, «Σοσιαλιστική Πορεία», αρ. 2, 19.7.75.
5. *Επανάσταση-Επανάσταση είσαι εδώ!*, «Αντί», τεύχ. 264, 22.6.84.

Γιώργος Ρούσης: *Ασιατικός τρόπος παραγωγής και σοσιαλισμός. Κοινά σημεία και διαφορές*, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», Αθήνα 1989

Πολιτικό και επιστημονικό πρόβλημα για το οποίο καταναλώθηκε πολλή μελάνη: Στη βιβλιογραφία της έκδοσης των Balley και Llobega για τον ασιατικό τρόπο παραγωγής σημειώνονται πάνω από 130 δημοσιεύματα (άρθρα και βιβλία): Οι λόγοι της μεγάλης συγγραφικής δραστηριότητας ιδεολογικο-πολιτικοί.

Το βιβλίο του Γιώργου Ρούση πάνω σ' αυτή την «υπόθεση Λυσένκο» των κοινωνικών επιστημών, έρχεται να ξεκαθαρίσει παλιές πλάνες και να δώσει απαντήσεις σε πολλά ερωτήματα. Ο σ. που σπούδασε στο Παρίσι και στις Βρυξέλλες πολιτικές επιστήμες είναι μέλος του ΚΚΕ και η μελέτη του, που εκδίδεται από τη «Σύγχρονη Εποχή» πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια του Κέντρου Μαρξιστικών Ερευνών. Επομένως το βιβλίο έχει και σημαντικό πολιτικό βάρος, καθόσον ανοίγει νέες προοπτικές και ανασκευάζει παλιότερες απόψεις. Είναι φανερή εξάλλου η σχέση του με τις σημερινές διεργασίες στη Σοβιετική Ένωση (Γκορμπατσώφ, περεστρόικα, γκλάσνοστ κλπ.) και με τις εσωτερικές εξελίξεις στο ΚΚΕ και γενικότερα στην ελληνική αριστερά.

Ο σ. πραγματεύεται το θέμα του με βάση δύο άξονες. Ο πρώτος καθαρά επιστημονικός, ο δεύτερος περισσότερο ιδεολογικοπολιτικός. Το βιβλίο αποτελείται από την Εισαγωγή και τέσσερα μέρη, που διαιρούνται σε δεκαπέντε κεφάλαια.

Στην Εισαγωγή (σελ. 7-12) ο σ. οριοθετεί το αντικείμενό του, δηλώνοντας ότι δεν πρόκειται να ασχοληθεί ούτε με το πέρασμα από την πρωτόγονη κοινότητα στην ταξική κρατική κοινωνία ούτε με τις ασιατικές καταβολές σε χώρες του τρίτου κόσμου, όπου έγινε σοσιαλιστική επανάσταση, ή που πέρασαν με διάφορους τρόπους στο σοσιαλισμό, ούτε με ανάλυση σε βάθος του ΑΤΠ. Ξεκαθαρίζει ότι το θέμα του είναι ο συσχετισμός του ΑΤΠ (δηλαδή μιας κοινωνίας δίχως ιδιωτική ιδιοκτησία, πιο ειδικά ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη, όπου όμως υπάρχει μια μορφή κράτους και εκμετάλλευση του υπόλοιπου πληθυσμού από την αριστοκρατία του κρατικού μηχανισμού) με το σοσιαλισμό και τα γραφειο-

κρατικά φαινόμενα που μπορούν να εμφανιστούν σ' αυτόν. Αντικρούει προκαταρκτικά τις απόψεις για την ανάπτυξη μιας νέας τάξης και ενός κρατικού καπιταλισμού και προβληματίζεται με την ανασυγκρότηση (περεστρόικα) σήμερα στη Σοβιετική Ένωση.

Στο πρώτο μέρος (σελ. 13-48) ο σ. εξετάζει την ιστορική εξέλιξη του προβλήματος. Ειδικότερα αναλύει τους λόγους που ο ΑΤΠ εγκαταλείφθηκε από την μαρξιστική σκέψη και την πολιτική επιστήμη. Αναφέρεται στην καταδίκη του ΑΤΠ το 1931 στη Σοβιετική Ένωση και στη σύνδεση και ταύτισή του λαθεμένα με το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Σημειώνει ότι για το θέμα αυτό έχουν δημοσιευτεί πολλά τα τελευταία χρόνια και ο σ. εκθέτει απλώς και τη δική του άποψη. Υποστηρίζει ότι η παράλειψη των Μαρξ και Ένγκελς του ΑΤΠ σε μερικά έργα τους δεν σημαίνει και εγκατάλειψή του απ' αυτούς και προβάλλει σαν δικαιολογία, για την παραπάνω τοποθέτηση των μαρξιστών την περίοδο πριν από το 1960 ότι δεν είχαν δημοσιευθεί ακόμα ορισμένα από τα καλιότερα χειρόγραφα του Μαρξ, στα οποία γίνεται εκτενής λόγος για τον ΑΤΠ. Ένα μέρος απ' αυτά τα χειρόγραφα δημοσιεύθηκε το 1939. Πρέπει να αναφέρω όμως ότι για τους λόγους της απόρριψης άλλοι μελετητές έχουν αντίθετη άποψη. Θεωρούν πως ήταν περισσότερο ιδεολογικοί παρά άγνοιας. Ο σ. πάντως αναγνωρίζει τις αρνητικές επιπτώσεις από την εξέλιξη. Μια από τις κυριότερες συνέπειες ήταν η ιδεολογική χρήση από τον γνωστό Wittfogel της παρασιώπησης. Ο Wittfogel διατύπωσε τη θέση ότι εκμεταλλευτικές τάξεις μπορούν να αναπτυχθούν και σε κοινωνίες που στηρίζονται στην κοινή ή συλλογική ιδιοκτησία, συνδέοντας τα δεσποτικά ασιατικά κράτη και τον ΑΤΠ με το καθεστώς της Σοβιετικής Ένωσης της εποχής εκείνης. Ο σ. αναφέρεται στις θέσεις και τις διαμάχες των Λένιν, Πλεχάνωφ και Τρότσκι πάνω σ' αυτό το πρόβλημα, επισημαίνοντας παράλληλα και την ευθύνη του Στάλιν μεταξύ των άλλων για τον εξοβελισμό του ΑΤΠ από τη μαρξιστική διανόηση. Στο κεφάλαιο αυτό η ιδεολογική τοποθέτηση του Ρούση είναι καταφανής, παρ' όλα αυτά τα επιχειρήματα του είναι μάλλον ικανοποιητικά. Ο σ. περιγράφει λεπτομερώς και περιοδολογεί με τον καλύτερο τρόπο τις εξελίξεις ως τις αρχές της δεκαετίας του 60, όταν αρχίζει να αναβιώνει το πρόβλημα του ΑΤΠ στην πολιτική επιστήμη και στο μαρξιστικό προβληματισμό με την αναγνώρισή του πρώτα στην Ουγγαρία και αργότερα στις άλλες σοσιαλιστικές χώρες. Ο σ. κρίνοντας από τις μεταφράσεις που κυκλοφορούν διατυπώνει την άποψη ότι ακόμα και σήμερα Σοβιετικοί γύρω στην ηλικία των 60 χρόνων θεωρητικά δεν αποδέχονται τον ΑΤΠ.

Στο δεύτερο μέρος (σελ. 49-102) ο σ. εισέρχεται περισσότερο σε τεχνικά θέματα του ΑΤΠ. Τον συσχετίζει με την οργάνωση της πρωτόγονης κοινότητας. Βρίσκει ότι στην αρχή αποτελούσε μεγάλη πρόοδο, με την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων (ενεργοποιώντας μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων), των επιστημών, της γραφής, της τέχνης κλπ. για να πέσει κατόπιν στη γωστή στασιμότητα. Κάνει λόγο για την ανάπτυξη αυτού του κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού σε πολλές περιοχές του κόσμου, ώστε ο όρος ασιατικός να έχει μόνο συμβατική σημασία. Όλες οι τοποθετήσεις του σ. σ' αυτό το μέρος του βιβλίου στηρίζονται σε ισχυρά επιστημονικά στοιχεία. Όμως υπάρχουν ορισμένες επιφυλάξεις στο θέμα της γενίκευσης και απλοποίησης ορισμένων πλευρών του ΑΤΠ. Ο σ. δεν αναφέρεται καθόλου στις νεότερες θεωρίες για ένα κυρίαρχο τρόπο παραγωγής σε συνύπαρξη, άρθρωση έχει επικρατήσει να λέγεται, με άλλους δευτερεύοντες τρόπους παραγωγής. Επίσης δεν εξετάζει το βαθμό που ένα τέτοιο κράτος είναι δεσποτικό ή όχι. Ποιες διαφοροποιήσεις μπορούν να εμφανιστούν, όταν υπάρχει εμπόριο και ναυτιλία, σχετικός εκρηματισμός της οικονομίας και κάποια μορφή αγοράς. Γιατί δεν μπορούμε να δεχθούμε την άποψη ότι τα φαινόμενα αυτά απουσιάζουν εντελώς όπου συναντιέται ο ΑΤΠ. Παραδείγματα για σύγκριση υπάρχουν πολλά. Πώς μπορεί επομένως να συσχετισθεί η Κίνα με τη Μινωική Κρήτη η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ορισμένα παραδοσιακά κρά-

τη της Αφρικής με τα νησιά της Πολυνησίας. Γνωρίζουμε ότι υπάρχει ποικιλία κοινωνιών, μορφών και δομών, στις οποίες ο «δεσπότης» δεν είναι πάντα αυταρχικός και ανεξέλεγκτος, ώστε ακόμα και ο ορισμός του Μαρξ για «γενικευμένη δουλεία» να είναι συζητήσιμος. Ο σ. αναφέρεται και στον προβληματισμό ορισμένων μελετητών αν η κρατική γραφειοκρατία και τα προνομιάτα στρώματα είναι τάξεις ή «προτάξεις». Πιστεύει πάντως ότι οι αγροτικές επαναστάσεις είναι υπέρ της άποψης των κοινωνικών τάξεων. Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να επισημάνω ότι οι αγροτικές επαναστάσεις και οι αλλαγές δυναστειών που παρατηρούνται σ' αυτά τα κράτη οφείλονται περισσότερο στη διάλυση του συστήματος του ΑΤΠ και στη δημιουργία μεγάλης ιδιοκτησίας παρά στη φύση του ΑΤΠ.

Στο τρίτο μέρος (σελ. 103-122) ο σ. αναφέρεται στις απόψεις του Wittfogel για τον ανατολικό δεσποτισμό. Η κριτική γίνεται σε όλα τα επίπεδα. Ο σ. εξηγεί πολύ σωστά τους πολιτικούς αντικομμουνιστικούς στόχους στο έργο του Wittfogel. Αντικρούει, στηριζόμενος στον Godelier, την άποψη του ότι οι κοινωνίες αυτές συνδέονται πάντα με μεγάλα δημόσια, π.χ. υδραυλικά έργα, καθόσον μπορούν να υπάρξουν τέτοια κράτη, π.χ. Ελλάδα και τη μινωική και μυκηναϊκή εποχή. Κρίνει επίσης αυστηρά τις τοποθετήσεις του Wittfogel και των οπαδών του που συσχετίζουν τον ασιατικό δεσποτισμό και το σοσιαλισμό. Ο Ρούσης υποστηρίζει ότι ο Wittfogel και οι οπαδοί του στηρίχθηκαν ως έναν βαθμό στον ανεπίτρεπτο για τη μαρξιστική σκέψη δογματισμό ορισμένων κομμουνιστών θεωρητικών και ακόμα στις εγκληματικές παραβιάσεις των αρχών του σοσιαλισμού σε διάφορες χώρες. Στο κεφάλαιο αυτό η ιδεολογική ανάλυση υπερισχύει της επιστημονικής, χωρίς όμως να δημιουργεί πρόβλημα στη γενικότερη αντικειμενικότητα και την προσέγγιση του θέματος, καθώς οι αδυναμίες του έργου του Wittfogel έχουν επισημανθεί και από πολλούς άλλους επιστήμονες. Τα ερωτήματα μπορούν να περιστραφούν κυρίως γύρω από τη φύση και τις δυνατότητες των καθεστώτων των σοσιαλιστικών χωρών. Τη συζήτηση όμως αυτή ο σ. την αφήνει για το τέλος.

Στο τελευταίο μέρος (σελ. 123-165), ο σ. προχωράει πλέον στην ουσία της εργασίας του. Εντοπίζει τα κοινά στοιχεία και τις διαφορές στα δύο συστήματα. Η βασική του θέση είναι ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά συστήματα. Στην πρώτη περίπτωση το κράτος, «μισοκράτος» το ονομάζει ο σ., αναπτύσσεται στη βάση της πρωτόγονης κοινότητας. Το κράτος αποχωρίζεται από την κοινωνία. Αναφέρεται στις γραφειοκρατικές διαστρεβλώσεις που μπορούν να οδηγήσουν σε παραποίηση των σοσιαλιστικών αρχών, και στο γεγονός της επικράτησης της επανάστασης σε καθυστερημένες αγροτικές χώρες, όπως η Κίνα, η Καμπότζη κ.ά., με τις γνωστές συνέπειες (προσωπολατρία κλπ.). Υποστηρίζει ότι το πρόβλημα ξεπερνιέται: Με την εξασφάλιση δουλειάς και την εξαφάνιση της ανεργίας: τη διεύρυνση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας: τη δικαιότερη κατανομή των προϊόντων της εργασίας. Τονίζει ότι ο Μαρξ, ο Ένγκελς και ο Λένιν ποτέ δεν ταύτισαν την εθνικοποίηση και κρατικοποίηση με την κοινωνικοποίηση. Κατακρίνει τις απόψεις του Στάλιν για το κράτος και σχολιάζει τη θεωρία του Γκράμσι για την ηγεμονία. Κάνει διεξοδικό λόγο για τη δικτατορία του προλεταριάτου, επισημαίνοντας ότι κάθε κράτος άσχετα από τη μορφή διακυβέρνησης είναι η δικτατορία της κυρίαρχης τάξης. Υποθέτουμε πως θα εννοεί ότι ασκεί ένα είδος δικτατορίας, μη επιτρέποντας την ανατροπή της κυριαρχίας της με δημοκρατικούς τρόπους. Υποστηρίζει ακόμα τη συζητήσιμη άποψη πως η ιδιομορφία της προλεταριακής δημοκρατίας έγκειται στο ότι ακριβώς από την ίδια τη φύση της είναι εξουσία που εκφράζει αντικειμενικά τα συμφέροντα της πλειοψηφίας του πληθυσμού, δεν είναι πια ακριβώς κράτος αλλά «μισοκράτος» ή «κομμούνα», όπως θεώρησε ο Ένγκελς ότι ήταν πιο σωστό να το αποκαλούμε. Ο σ. κάνει διεξοδικό λόγο στο κοινό στοιχείο των δύο συστημάτων της στασιμότητας και ειδικά στη στασιμότητα που παρατηρήθηκε στις

σοσιαλιστικές χώρες της δεκαετίας του '70 και οφείλεται κατά την άποψή του, στη στρέβλωση των αρχών του σοσιαλισμού. Στο σημείο αυτό ο σ. επανέρχεται στις σημερινές προσπάθειες για τον εκσυγχρονισμό και την καταπολέμηση της κάθε μορφής γραφειοκρατίας, θίγοντας το πρόβλημα των δημόσιων υπαλλήλων, της πληροφόρησης και της διαφάνειας.

Η εργασία του Ρούση είναι ενδιαφέρουσα, γιατί έστω και αν δεν δίνει απαντήσεις στα καίρια ερωτήματα που ο ίδιος θέτει, π.χ. δεν ξεκαθαρίζει τη φύση του καθεστώτος της σταλινικής περιόδου, του καθεστώτος της σημερινής Κίνας κλπ., εντούτοις αποτελεί ένα σοβαρό ερέθισμα για γόνιμη συζήτηση πάνω σ' αυτό το θέμα. Το ενδιαφέρον της εργασίας γίνεται ακόμα μεγαλύτερο υπό το φως των νεότερων πολιτικών εξελίξεων στις ανατολικές χώρες.

Ελευθ. Π. Αλεξάκης

